

NON MULTA, SED MULTUM

Humanitní vědy v České republice 1990–2010

Na pokračování otiskujeme pojednání místopředsedy Akademie věd ČR prof. Jaroslava Pánka (Historický ústav AV ČR) o výsledcích humanitních věd v uplynulém dvacetiletí, který autor na konci června přednesl na Kongresu Československé společnosti pro vědy a umění.

Odpověď na otázku, která z humanitních disciplín pěstovaných v České republice dosáhla v posledním dvacetiletí největšího světového uznání, je stejně jednoduchá jako pro vnější pozorovatele překvapivá. Je to česká egyptologie. Jak je to možné? V tomto případě se spojily snad všechny vnější i vnitřní předpoklady, které podpořily zdánlivě „postradatelný“ obor a dovedly jej na nejvyšší stupeň mezinárodního ocenění. Zároveň se však objevily také mnohé obtíže, jež se rozvoji humanitních věd v zemích střední a východní Evropy v průběhu celého 20. století stavěly do cesty. Prvním předpokladem dnešního úspěchu byly vynikající vědecké osobnosti, které po několik generací nesly a nesou tento obor a zajišťují jeho objevitelskou průraznost a publikační působivost. Zakladatel české egyptologie František Lexa využil příznivé situace za první Československé republiky a uvedl egyptologii jako svébytný obor na Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy v Praze a spolu se svým žákem Jaroslavem Černým jí zajistil mezinárodní věhlas. Uzavření českých vysokých škol za německé okupace sice zdárný vývoj přerušilo, ale roku 1946 byl na pražské filozofické fakultě obnoven egyptologický seminář, který tvořil institucionální zázemí pro rozvoj oboru.

V následujícím desetiletí, kdy byly humanitní vědy jako celek těžce postiženy, zasáhla ve prospěch egyptologie příznivá vnější okolnost. Egypt se rozhodl pro stavbu Vysoké přehrady v Asuánu a UNESCO vyzvalo k celosvětové akci na záchranu ohrožených památek Núbie. Čeští egyptologové byli připraveni. Vláda je z prestižních zahraničně-politických důvodů podpořila a hned v říjnu 1958 byl založen Československý (dnes Český) egyptologický ústav Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. V lednu 1959 vzniklo pracoviště v Káhiře a po ukončení záchranných prací v Núbii Egyptané nabídli českým archeologům činnost v lokalitě podle jejich vlastní volby. Ti si zvolili pyramidové pole u Abúsíru nedaleko Káhiry, kde dodnes drží koncesi na výzkumy nejvyššího stupně (excavations) a kde dosáhli mnoha ohromujících objevů. Čeští egyptologové Zbyněk Žába a později Miroslav Verner se stali velkými osobnostmi světové vědy a „malý“ obor v malé zemi dosáhl nejvyšších myslitelných met.

Egyptologie se stala jednou z vizitek první české univerzity a svého druhu i výkladní skříní československé zahraniční politiky vůči zemím třetího světa a zvláště vůči Egyptu jakožto významnému politickému a obchodnímu partneru v arabském světě. Avšak stupidita „normalizačního“ režimu vedla roku 1971 k jeho zrušení a ke snaze výzkumy v Egyptě ukončit. Tentokrát se však podařilo zabránit nejhoršímu a od poloviny sedmdesátých let byl pod vedením Miroslava Vernera ustaven nový egyptologický tým, který má dnes zázemí v Praze a v Káhiře a drží rozlohou největší ze všech koncesí, jež byly poskytnuty zahraničním expedicím na pyramidových polích v Egyptě. Čeští egyptologové sice nedisponují finančními prostředky srovnatelnými s podporou týmů USA, Velké Británie, Francie či Německa, ale prostřednictvím svých výsledků mají nemenší autoritu. Přispívají k poznání klíčových otázek dějin lidstva, a to jak v počátcích faraónského Egypta, tak i v období římské říše a raného křesťanství. Česká egyptologie si tak udržela – přes různé politické otřesy a projevy konkurenční zášti – relativní kontinuitu, institucionální zázemí, nezbytnou finanční podporu a trvalé zapojení do mezinárodních výzkumných sítí. Hlavně však se etablovala jako obor, který přitahuje výrazné talenty a vychovává vynikající vědecké osobnosti.

Ačkoli ani česká egyptologie neměla na různých ustlání, většina humanitních oborů se vyvíjela v daleko méně příznivých poměrech. I když si nelze představit, že by byla česká věda po komunistickém převratu v únoru 1948 a po okupaci vojsky Varšavské smlouvy v srpnu 1968 ve vztahu k zahraničí hermeticky uzavřena, prosadilo se v ní mnoho negativních vlivů. Ani tehdy to však nebyl vývoj lineární. Pro padesátá léta 20. století byla příznačná sovětizace a stalinizace humanitních věd, spjatá s vyřazením mnoha významných vědců z univerzitního a akademického výzkumu. Šedesátá léta se vyznačovala dílčí liberalizací a větší otevřeností vůči světu, ale sedmdesátá léta přinesla opět nové politické spoutání humanitního výzkumu a personální čistky, jež zbavily mnoho vynikajících badatelů možnosti soustavně vědecky pracovat. Tehdy již nešlo o dů-

sledné prosazování marxisticko-leninské ideologie, nýbrž o snahu postavit takové obory jako filozofie či moderní dějiny do služeb režimu a ostatní zbavit jakékoli možnosti formulovat a projevit nonkonformní názory. Socialistický stát humanitní obory (označované tehdy jako „společenské vědy“) formálně podporoval, ale předběžnou cenzurou zabraňoval tomu, aby vycházely práce, které se zřetelně odlišovaly od oficiální ideologické linie. Čím blíže měla zkoumaná tematika k současnosti, tím větší byla kontrola a tím zřetelnější deformace se projevily. Čím byla badatelská problematika vzdálenější politickým zájmům vládnoucí strany, tím větší nebezpečí hrozilo, že bude institucionálně zlikvidována jako činnost „nepotřebná pro socialistickou společnost“.

V osmdesátých letech tento systém selhával a státní dohled ztrácel účinnost. Na jedné straně se vytvářela centra neformálního bádání a vědecké komunikace, a to jak v disentu, tak i v mimo-pražských institucích. Nejdůležitější z nich byly Hutsitské muzeum v Táboře, kde se soustředila výborná medievalistika, Muzeum J. A. Komenského v Uherském Brodě, kde *Colloquia Comeniana* umožňovala svobodné diskuse historiků, filozofů a teologů, a interdisciplinární konference literárních vědců, uměnovědců a historiků v Plzni. Na druhé straně se částečně uvolňovaly i poměry na vysokých školách a v ústavech Československé akademie věd, takže i tam bylo možné navazovat intenzivnější mezinárodní kontakty a publikovat práce dříve nepřijatelné.

Pád komunistického režimu v listopadu 1989 umožnil radikální změny. Nešlo zdaleka jen o odchod nejvíce zkompromitovaných lidí z vysokých škol a vědeckých institucí a o návrat těch vědců, kteří byli po roce 1968 z politických důvodů odstaveni. Došlo také k dalekosáhlé proměně vědecké infrastruktury. Jejím nejvýraznějším rysem bylo posílení vysokých škol a založení mnoha nových univerzit i jiných veřejných a soukromých vysokých škol, na nichž jsou vyučovány humanitní předměty a od jejichž učitelů se očekává publikační činnost v těchto

oborech. Na druhé straně se uskutečnila – finančními restrikcemi podmíněná – redukce pracovišť Akademie věd ČR a legislativními úpravami byla akademická pracoviště znevýhodněna při výchově mladých vědců. Do systému financování humanitního výzkumu vstoupil jako nový činitel grantový systém; zvýšil nezávislost iniciativních vědců na institucích, ale zároveň prohloubil roztržitost výzkumu do množství dílčích témat a ztížil zpracování velkých úkolů syntetického rázu. Individuální přístupy, které jsou pro humanitní vědy příznačné, nikoli však jediné možné, převládly nad týmovým zvládnutím základních děl encyklopedických, lexikálních a kompendiálních.

Přes zmíněné problémy je třeba zdůraznit, že nikdy předtím neposkytovalo české prostředí možnost uplatnění tolika českým badatelům střední a mladší generace. Čeští vědci nikdy od roku 1938 nepoživali takovou badatelskou a publikační svobodu. Dosud nikdy nevycházelo tolik knih a článků z humanitních oborů. Nikdy také nebyly tak otevřené mezinárodní vztahy a tak intenzivní spolupráce mezi českými a zahraničními badateli jako v posledních dvaceti letech.

Rostoucí množství publikací (například jen v historických vědách vychází nyní kolem deseti tisíc knih, článků a recenzí ročně) nevypovídá ovšem nic o jejich kvalitě. Už proto ne, že práce s počítači stejně jako využívání a hromadné přejímání dat z elektronických nosičů velice urychlilo psaní a publikování textů všeho druhu. Pro mnohé současné autory je příznačné spíše spěšné psaní než pozorné čtení a kritické posuzování nejen přebíraných údajů, ale i vlastních vět. V záplavě každodenně vydávaných textů je množství plevele, který nepřináší nové poznatky, někdy dokonce ani nereprodukuje správně poznatky již ověřené, ale v důsledku ledabylosti do nich vnáší chaos a zbytečné chyby. Jestliže ani dříve nebylo pro jednotlivce možné sledovat veškerou produkci v humanitních vědách, nyní se i pro nejpilnější badatele stává nemožným zachytit svůj obor či jeho

REPROFOTO: PYRAMIDY, ACADEMIA

Česká egyptologie dosáhla v posledním dvacetiletí největšího světového uznání. Snímek ukazuje polohu abúsírského pyramidového pole na memfidské nekropoli.

širší chronologický nebo tematický výsek v celém rozsahu. V důsledku toho se neustále zužuje tematický záběr většiny badatelů a ztěžuje se tvůrčí komunikace mezi nimi. Některé „postmoderní“ metodické přístupy, zvláště pokud nejsou zvládnuty na žádoucí úrovni, atomizaci výzkumu usnadňují a zdánlivě „ospravedlňují“.

Hodnocení tak početných výsledků humanitního bádání nebude snadné ani s větším časovým odstupem. Jestliže se dnes pokoušíme o hodnotící nadhled, je třeba zvolit si měřítka nezávislá na počtu publikovaných prací. Prvním kritériem je schopnost překonat atomizaci výzkumu a dospět k syntetickému zvládnutí velkých témat; druhým pak originalita přístupu, který neopakuje postupy v českých poměrech již dříve uplatněné; a konečně třetím měřítkem je mezinárodní srovnatelnost a zapojení výsledků do evropského, případně světového humanitního výzkumu. Vzhledem k tomu, že uplatnění těchto kritérií je nutně poznamenáno individuálním přístupem hodnotitele a jeho profesním zaměřením, pokusil jsem se posílit objektivitu pohledu tím, že jsem do výběru nejvýznamnějších výsledků zapojil mnoho dalších znalců. Obrátil jsem se na děkany filozofických fakult univerzit v České republice a na ředitele humanitních ústavů z osmé a deváté sekce Akademie věd ČR. Svá stanoviska nesdělili všichni oslovení, zčásti jistě i proto, že někteří – jak sami uvedli – prohlásili výběr za „obtížný“. I když jsem se na podklady z oslovených institucí ani zdaleka neomezil, vyjadřuji také na tomto místě poděkování za informační podporu představitelům a četným odborníkům z filozofických fakult v Brně, Olomouci, Opavě, Ostravě, Pardubicích a Praze, a dále z obou Archeologických ústavů, Etnologického ústavu, Filozofického ústavu, Historického ústavu, Masarykova ústavu a Archivu, Slovanského ústavu, Ústavu dějin umění, Ústavu pro soudobé dějiny a Ústavu pro jazyk český Akademie věd ČR.

Na informačním základě, který kromě uvedených stanovisek vytvářejí především výroční zprávy, bibliografické přehledy, publikace jednotlivých institucí, recenzní ohlasy a ovšem i mnohaleté sledování práce v humanitních oborech, je možno pokusit se o vystižení nejpozoruhodnějších výsledků humanitních věd za poslední dvacetiletí – samozřejmě s vědomím dvojího omezení. Na jedné straně je zřejmé, že velmi zajímavých a cenných výsledků je mnohonásobně více, než lze v tomto textu uvést, a na druhé straně je nutno připomenout, že trvalou hodnotu těch nejdůležitějších prací prověří teprve delší časový odstup.

„Královna“ humanitních věd *filozofie* patřila spolu s religionistikou mezi obory nejvíce postižené ideologickým monopolem komunistického režimu. Jejich osvobození od těchto pout vyžadovalo v devadesátých letech především intenzivní překládání a komentování klíčových klasických i soudobých děl zahraničního původu. Postupně se však situace

měnila, česká filozofie se aktivně zapojila do mezinárodních diskusí a začala vydávat plody důležité pro evropské bádání. Rozvinul se výzkum v hlavních oblastech filozofického myšlení ve smyslu historickém i synchronním. Jeho základnou se stal spolu s univerzitními katedrami filozofie (především v Praze a Brně) zejména Filozofický ústav AV ČR, který vyrostl v nejrozsáhlejší komplexní pracoviště pro výzkum dějin myšlení v České republice. O prohloubení poznatků o antické filozofii se zasloužila také nově založená *Česká platónská společnost* a její bienální mezinárodní konference *Symposium Platonicum Pragense*. K patristice a středověké filozofii se soustředilo mj. *Centrum pro práci s patristickými, středověkými*

Rozsáhlé osmidílné kompendium českého pravěku, které shrnuje současné vědomosti o osídlení našeho území od nejstarších předků moderního člověka po příchod Slovanů v 6. století, završilo osmileté úsilí téměř padesáti odborníků z patnácti vědeckých institucí.

REPROFOTO: STANISLAVA KYSELOVÁ, AKADEMICKÝ BULLETIN

a *renesančními texty* a čeští odborníci zasáhli rovněž do interpretace novověké filozofie, zejména myšlenkového odkazu Hegelova a Nietzscheho. V návaznosti na dílo Jana Patočky (péčí Ivana Chvatíka vychází edice jeho *Sebraných spisů*) pokračoval vývoj fenomenologie, ale originální texty vznikly především v oblasti poststrukturalismu a dekonstrukce (Miroslav Petříček), analytické filozofie a filozoficky orientované logiky (Petr Dvořák, Jaroslav Peregrin, Petr Kořátko). Mezi vynikající příspěvky Masarykovy univerzity patří nové mezioborové pojetí evoluční ontologie (Josef Krob, Josef Šmajš) a vydání anglické syntézy dějin české filozofie ve dvacátém století (Washington 1994), které napomáhá k lepšímu poznání výsledků českého myšlení ve světě.

Obnovení oboru *religionistiky* se projevilo vydáváním cizojazyčné ročenky pro filozofii a fenomenologii náboženství *Focus Pragensis* na pražské filozofické fakultě (od roku 2001), ale i několika dalších časopisů na teologických fakultách. Samo konstituování oboru po desetiletích jeho potlačení má podstatný význam v době, kdy na jedné straně pokračuje sekularizace české a evropské společnosti, ale na druhé straně do světového vývoje vstupují výrazné rysy konfesionalizace politiky a jejího sepětí s náboženským fundamentalismem. Česká religionistika prokázala schopnost vstoupit do diskuse na toto téma, které se dotýká budoucích vyhlídek evropské civilizace. Celosvětový ohlas si získaly

především práce psychologa, sociologa a teologa Tomáše Halíka o problematice mezináboženského dialogu a tolerance, přeložené do mnoha jazyků a vyznamenané zahraničními cenami.

Archeologická část souboru historických věd si zachovala ve druhé polovině dvacátého století jistou kontinuitu, neboť vybraná témata – zejména Velká Morava jako údajný „první společný stát Čechů a Slováků“ – podporoval i předchozí režim. Avšak teprve po roce 1989 se otevřely široké možnosti mezinárodní spolupráce při volbě témat i badatelských metod. Změnil se obecný vztah k archeologickému kulturnímu dědictví, které by nemělo být nevratně poškozováno nešetrnými vykopávkami, a přednost získaly neinvazivní metody a citlivé přístupy k výzkumu

archeologických pramenů. Česká nedestruktivní archeologie uplatnila moderní metody průzkumu (zásluhou pražského Archeologického ústavu AV ČR to platí rovněž o letecké archeologii) a zpracování dat, které je v Evropě vysoce hodnoceno. Rozšířil se počet společných projektů (především s britskými univerzitami) na českém území, mezi nimiž vyniká projekt krajinné archeologie *Ancient Landscape Reconstruction in Bohemia*, ale vzrostl i počet českých archeologů působících na zahraničních vykopávkách.

Obor *klasické archeologie* není zastoupen pouze výše zmíněnou egyptologií, ale také výzkumem na Balkáně (výzkum řeckého emporia Pistiros v Bulharsku) a na Blízkém východě (v Libanonu a Sýrii). Archeologové z pražské filozofické fakulty jsou prostřednictvím účastí na mezinárodních výzkumných a záchranných expedicích těsně zapojeni do evropských a světových sítí a zejména díla Jana Bouzka, čelné osobnosti tohoto oboru, jsou vysoce oceňována.

Pravěká a středověká archeologie, která je zaměřena především na středoevropský prostor, má pevné zázemí ve dvou archeologických ústavech Akademie věd ČR (Praha a Brno) a rozvíjí se i na několika univerzitách a ve významných muzeích. Zahnuje časové rozpětí od paleolitu až po slovanské osídlení a ve své mediévalní části si především soustavným komparativním výzkumem hradů, který založil Tomáš Durdík, získala významné místo v rámci evropské kastelologie. Velkého mezinárodního ohlasu dosáhly nejen konkrétní výsledky jednotlivých výzkumů (zejména keltských oppid), ale také rozpracování nových metod jako teorie sídelních areálů Evžena Neustupného. Totéž platí o systematických výzkumech pozůstatků pravěkých lovců mamutů, stejně jako velkomoravských fortifikací a celého komplexu hmotné kultury raného středověku. Velkomoravské výzkumy, které provádí ve středoevropské spolupráci Archeologický ústav Brno, patří mezi prestižní projekty Union Académique Internationale. Pro současný rozmach české archeologie je příznačné, že právě vynikající archeoložka, specialistka na dobu halštatskou Natalie Venclová získala roku 2002 cenu evropské ženy-badatelky – *Prix Evelyne Encelot*. Vrcholné dílo současné české archeologie představuje ovšem osmidílná syntéza *Archeologie pravěkých Čech* (2007–2008), dosud nejrozsáhlejší a nejkomplexnější pojednání o pramenech a metodách, o otázkách pravěkého vývoje a jejich řešení. Jedná se o završení dlouhodobého výzkumu, které – pokud bude alespoň ve zkrácené podobě zprostředkováno v západních jazycích – může podstatně ovlivnit pohled na prehistorii Evropy. ■

(Pokračování)

JAROSLAV PÁNEK,
Historický ústav AV ČR, v. v. i.